

УДК 631.11

*М. В. Шурик,**д. е. н., зав. кафедрою управління персоналом та регіонального розвитку, професор,
Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького*

ЕКОЛОГІЯ ЯК НАЙВАЖЛИВІША СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Проаналізовано вплив земельної реформи на рівень екології земельних угідь АПК. Обґрунтовується потреба проведення інвентаризації сільськогосподарських угідь для встановлення доцільності використання їх в аграрному секторі Карпатського макрорегіону. Вперше наголошено на потребі повторного перефозподілу сільськогосподарських угідь. Пропонується нова організація земельних господарств, яка спрямована на поліпшення і збереження земельних угідь. Пропонується довести екологічні стандарти земельних ресурсів Карпатського макрорегіону до вимог сталого розвитку.

The article analyses the influence of the agrarian reform on the level of the agrarian reform on the level of land shares ecology of the Agrarian Industrial Complex. The need of stock-taking for agricultural lands is grounded by the author to use them in the agrarian sector of the Carpathian macroregion. The need for setting land area gradation. New organization of farming is suggested to improve and secure landed shares. The article proposes the improvement of ecological in the Carpathian macroregion to the requirements of steady development.

Ключові слова: екологія, реформування, відтворення, сталий розвиток, забрудненість, збереження, регулювання.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нинішня організація процесу відтворення земельних ресурсів у аграрному секторі Карпатського макрорегіону спрямовується в основному на підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь. У той же час потреба дотримання вимог екології власниками і користувачами земель у більшості випадків не поставлена в рамки обов'язковості. Саме тому значна частина земельних угідь стає екологічно непридатною до використання в аграрному секторі досліджуваної території.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Швидке та значне погіршення екології земельних угідь АПК у Карпатському макрорегіоні стало однією з причин посиленої уваги учених до потреби її поліпшення. Проблеми екології, її вплив на економічні та соціальні складові суспільного життя нині широко обговорюються та дискутуються в наукових статтях, монографіях, на конференціях, симпозіумах тощо. Відомо, що погіршення екології торкнулося практично всіх країн, усієї світової спільно-

ти, тому необхідність її поліпшення знаходить ся нині в центрі уваги наднаціональних інституцій, зокрема ООН. Саме Організацією Об'єднаних Націй було розроблено шляхи порятунку та збереження екології, що відображені в Концепції сталого розвитку. Поліпшенню екології, збереженню всього довкілля крізь призму розв'язання економічних та соціальних проблем були присвячені Конференція ООН Ріо-92, підписання країнами світової спільноти Кіотського протоколу тощо. Зазначимо, що відповідно до прийнятих рішень світовою спільнотою адекватні заходи слід запровадити в нашій країні, оскільки стратегічна стабільність в Україні великою мірою визначатиметься поступальністю у вирішенні екологічних проблем [1, с. 46]. Позитивне вирішення завдань поліпшення екології в Україні потребує запровадження ряду організаційних заходів, у числі яких важлива роль належить збільшенню обсягу залучених інвестицій, які спрямовувалися б на охорону навколишнього середовища. Витрати на охорону ресурсів у 2009р., за підрахунками науковців, становили лише 1,4% від загального обсягу капітальних інвестицій (у 2007

р. — 1,5%)[2, с. 92]. Дієвим інструментом поліпшення екології всього довкілля та земельних ресурсів, зокрема, в Україні, залишається податкова політика, плата за землю, які нині не є достатнім чином врегульовані й тому не стимулюють власників та користувачів угідь дотримуватись вимог екології. У Нідерландах податок на землю та іншу нерухомість не сплачують ті власники, які підпадають під дію Акта по охороні навколишнього середовища [3, с. 53].

Не сприяє поліпшенню та збереженню екології надмірна освоєність та забрудненість земельних угідь. Аналіз даних офіційної статистики свідчить, що в Україні склався високий рівень освоєних земель: до господарського використання залучено більше як 72% її території. Лише близько 5 млн га (майже 8%) знаходиться у природному стані (болота, озера, ріки, а також гори). При цьому сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані межі. Якщо розораність території України (відношення ріллі до всієї території(60,4 млн га) становить 56%, а сільськогосподарських угідь (відношення ріллі до площі сільськогосподарських угідь) — 80%, то у США — 15,8 і 35,9% [4, с. 32]. Таким чином, організація земельних відносин, аграрна політика в Україні не сприяють екологізації процесу відтворення земельних ресурсів і всього довкілля.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Розкрити найважливіші причини існуючої нині індиферентності власників і користувачів земель АПК Карпатського макрорегіону до потреби поліпшення екології. Запропонувати механізм організації земельного господарства, домінантою якого повинні стати належне розв'язання соціальних та екологічних проблем.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нинішній стан екології земельних ресурсів аграрного сектора Карпатського макрорегіону значною мірою спричинений результатами впливу на нього аграрної та земельної реформ. Відомо, що основними підоймами трансформації земельних відносин при цьому була приватизація земельних угідь АПК, а також значне послаблення впливу держави та місцевих органів влади на економічні процеси в аграрному секторі економіки. Зазначимо, що теоретичні засади земельної реформи в досліджуваному макрорегіоні базувались на запозиченні ззовні ліберально-монетаристській моделі, яка активно пропагувалась і щедро фінансувалась МВФ та Світовим Банком. Вона, як відомо, не принесла очікуваних позитивних результатів у

багатьох країнах, які її використовували. Слід зазначити, що позитивний результат її запровадження в зв'язку з використанням, збереженням, поліпшенням та охороною земельних угідь може бути досягнутий лише в тих країнах, які досягнули економічної стабільності та самодостатності. В Україні таких умов створено не було.

Пороки трансформації земельних відносин на засадах ліберально-монетаристської моделі полягають також у тому, що інтереси користувачів і власників земельних угідь спрямовуються здебільшого на досягнення економічного зиску, зростання продуктивності. При цьому досягнення результатів часто супроводжуються порушенням екологічних та соціальних інтересів суспільства. Саме цим пояснюється те, що в результаті проведення земельної реформи у АПК Карпатського макрорегіону селянин не став краще жити, а екологія земельних ресурсів продовжує погіршуватись.

Оцінка впливу роздержавлення, паювання та приватизації земельних ресурсів на стан екології та соціальний захист сільського мешканця засвідчує, що інакше бути є не могло, оскільки запровадження в досліджуваному макрорегіоні приватного землеволодіння призвело до формування надмірної кількості дрібних власників, які нині мають у підпорядкуванні майже 80% сільськогосподарських угідь. Зрозуміло, що саме ця категорія населення формує та впливає на рівень екології не лише власного земельного паю, а й інших суміжних земельних ділянок. Особливо негативний вплив має земельна реформа на виконання державою та місцевими органами самоврядування своїх регуляторних економічних функцій, завдяки яким забезпечується виконання екологічних і соціальних вимог у процесі використання, збереження, поліпшення та охорони земельних ресурсів. Нині держава реально не може впливати на дрібних приватних власників земельних паїв, оскільки приватна власність на всіх управлінських рівнях проголошена недоторканою, панацеєю, яка, на думку нинішніх провідників земельної реформи, забезпечить загальний успіх у процесі відтворення земельних ресурсів. Саме тому, на наше глибоке переконання, нині виникла потреба внесення змін і доповнень до чинного Земельного кодексу України, які встановлювали б чіткі правила та вимоги, що стосуються збереження та поліпшення екології, а також, що найбільш важливо, — створювали можливість поліпшити соціальний захист селянина. Очевидним є те, що запропоновані трансформації головного земельного закону потре-

бують внесення кардинальних змін у відносини приватної власності, без чого не можна вести мову про дотримання вимог екології, запровадження у вітчизняне земельне господарство стандартів сталого розвитку. Нам видається, і ми глибоко в цьому переконані, що характер відносин приватної форми власності на земельні угіддя АПК повинен мати якісно новий зміст та наповнення. Приватна форма поряд з іншими формами, включаючи державну, має право на існування, але в основу її побудови повинні бути покладені, перш за все, інтереси всього суспільства. Вона повинна знаходитись під безпосереднім, суворим контролем зі сторони держави. Приватне землеволодіння, яке нині спрямоване на задоволення лише інтересів власників, ігноруючи при цьому суспільні цінності, порушуючи екологічні і соціальні вимоги, слід заборонити. На кону повинно бути, в першу чергу, задоволення потреб усіх громадян країни. Це аксіома, що потребує усвідомлення на найвищих ланках державного управління і яку слід запровадити в практику організації процесу відтворення земельних ресурсів.

Зазначимо, що дрібний власник приватизованого земельного паю нині в абсолютній більшості не має високих надприбутків, а незадовільний стан екології земельних ділянок пояснюється, швидше за все, причинами зовнішнього характеру, а також допущеними помилками, що мали місце в зв'язку з трансформацією земельних відносин. Більшість селян, включаючи фермерські та приватні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, виробничі кооперативи, інші агроформування, не дотримуються вимог екології не тому, що вони цього хочуть. Причина полягає у відсутності сформованого юридичного документа, який би чітко регламентував вимоги, що стосуються екології. Нині цього немає й тому власник приватного земельного угіддя діє відповідно до власних можливостей та інтересів. Невідпрацьованою залишається нині відповідальність суб'єктів володіння та користування земельними угіддями за порушення вимог екології. Цим, очевидно, пояснюється те, що в Карпатському макрорегіоні владними структурами нині сприймається як щось буденне, обов'язкове швидке зростання кількості покинутих і незадіяних земельних ділянок, які щорічно в геометричній прогресії заростають злісними адвентарними бур'янами.

Чинником, що негативно впливає на дотримання вимог екології нинішніми власниками та користувачами земель, є недосконалість механізму плати за земельну ділянку, яка, на нашу

думку, є надмірно низькою.

Зазначимо, що нині значна частина господарств населення, фермерів, приватних власників сільськогосподарських підприємств, орендарів, інших фізичних та юридичних осіб щорічно справно вносять плату за землю, навіть за ту, що ними покинута та не використовується. Очевидно, що одним із інструментів поліпшення екології при цьому може стати збільшення плати за земельні угіддя, що знаходяться нині у власності та користуванні суб'єктів господарювання. Причому виправданим, на наше глибоке переконання, буде запровадження диференційованої плати за землю. Плату за земельні угіддя, які не використовуються, покинуті, слід збільшити в декілька разів (залежно від якості ґрунтів та місця розташування земельної ділянки). Зазначимо, що пропонувані нами заходи підвищення плати за земельні ділянки (паї) не будуть популярними, оскільки безпосередньо зачіпатимуть інтереси нинішніх приватних власників земельних угідь. Разом з тим, зважаючи на значущість землі як найважливішого національного багатства, такі заходи будуть виправданими, оскільки в їх основу покладені інтереси всього суспільства, зокрема збереження та поліпшення екології. Таким чином, перед нинішнім приватним власником постане право вибору, що змусить його або належним чином організувати відтворення земельних паїв, або повернути його у власність держави. Кошти, що надійдуть за рахунок збільшення плати за землю, слід спрямувати виключно на розв'язання завдань поліпшення екології. Таким чином, з'явиться нове реальне джерело фінансування заходів збереження, поліпшення та охорони земельних угідь.

Нова організація земельного господарства дасть можливість також організувати процес відтворення земельних ресурсів на засадах професійності, що забезпечить комплексне розв'язання трьох завдань, які закладені в концепції сталого розвитку: поліпшення екології, покращення рівня життя населення, а також підвищення економічної ефективності використання земель. Вилучення земельних угідь дасть можливість також розв'язати ще одне надзвичайно важливе завдання: буде знайдено справжнього власника землі, що організуватиме земельне господарство на засадах професійності, з використанням інноваційних продуктів, сучасних технологій, в основі яких будуть покладені завдання не лише підвищення продуктивності угідь, а й збереження, поліпшення екології. Зазначимо, що, за нашими розрахунками, в Карпатському макрорегіоні таких нині не-

багато, близько 2—3% від загальної кількості дрібних приватних власників. Близько 15—17% господарств селян при запровадженні державою та місцевими органами самоврядування контролю, наданні певної фінансової допомоги також зможуть використовувати землю дотримуючись вимог екології. Інші 80% домогосподарств нині не в змозі відповідним чином організувати відтворення належних їм земельних ділянок, забезпечуючи при цьому адекватну чистоту полів, оскільки не володіють матеріальними та фінансовими ресурсами, не мають сучасної матеріально-технічної бази, професійних знань і тому організують використання земельних угідь, порушуючи при цьому вимоги екології. Про це переконливо засвідчує те, що близько 80% земель використовуються ними постійно для посіву зернових культур, що призводить до монокультурності, деградації земель. Крім того, ними практично не забезпечуються заходи з підвищення родючості земельних ділянок. Важливим чинником, що унеможлиблює організацію земельного господарства, відповідно до засад сталого розвитку, є також несприятлива демографічна ситуація на селі, оскільки 75—80% власників землі — особи глибокого пенсійного віку. Таким чином, організація сучасного земельного господарства потребує проведення заходів з упорядкування земельних господарств, об'єднання та укрупнення земельних ділянок (паїв).

З метою зменшення напруги на селі, виправданим, на наше глибоке переконання, стане повернення до тих розмірів земельних ділянок (в т.ч. приватизованих), що були в досліджуваному макрорегіоні у дореформений період. Безперечно, що пропонуване нами зменшення розмірів земельних ресурсів у нинішніх власників буде мати значний супротив. Однак зважаючи на значущість суспільних інтересів, такі заходи слід вважати виправданими, необхідними та обов'язковими.

Повторний перерозподіл земельних ресурсів аграрного сектора Карпатського макрорегіону потребує проведення певних організаційних заходів. Йдеться про формування на вилучених землях нових аграрних господарств, насамперед, сільськогосподарських підприємств державної форми власності. Нам видається, що приватний власник землі (в т.ч. дрібний) нині не в змозі самостійно забезпечувати вимоги екології, оскільки не має достатнього обсягу фінансових ресурсів, не володіє відповідними професійними знаннями. Крім того, мотивацією організації процесу відтворення земельних ресурсів тут виступають, як

правило, матеріальні інтереси, досягнення яких часто йде в супереч з потребою обов'язкового дотримання вимог екології. Нині в дрібного приватного власника несформованим, на нашу думку, залишається сприйняття цінності землі як субстанції, яка потребує організації взаємовідносин з нею, як живим організмом.

Людина, як відомо, є складовою, найважливішою часткою природи, що може своїми діями позитивно або, навпаки, згубно впливати на землю. Саме тому не можна розглядати стосунки всередині єдиного, як щось механічне, в якому екології природи, вимогам онтології відводиться другорядна роль. Досягнути гармонії між земельними ресурсами можна лише завдяки виконанню заходів, збереження та поліпшення екології. Таким чином, обов'язковою умовою досягнення збалансованості екології є усвідомлення того, що взаємовідносини між суб'єктами володіння й користування землею та природними ресурсами, включаючи землю, мають будуватися з урахуванням потреб й інтересів обидвох сторін. Досягнення саме таких стосунків між людиною та природою буде тривалим і важким процесом, оскільки потрібно буде формувати нові цінності, потребу організації відтворення земельних ресурсів на засадах збалансованості.

Поліпшення екології земельних угідь АПК нині можливе завдяки створенню державних агроформувань, які, як відомо, було знищено на початковому етапі земельної реформи. Створення таких господарств дасть можливість державним органам та місцевій владі не лише контролювати використання землі, а й організувати відтворювальний процес, поєднуючи при цьому одночасне розв'язання економічних, екологічних та соціальних завдань, в основу яких покладено засади сталого розвитку. Йдеться про потребу створення державних агроформувань якісно нового типу. Ті господарства — радгоспи, — що функціонували раніше в аграрному секторі Карпатського макрорегіону, не змогли належним чином організувати використання, збереження, поліпшення та охорону сільськогосподарських земель, оскільки механізм управління ними був надмірно централізованим, забюрократизованим, часто вносив деструктивність у прийняття рішень на всіх ланках державної управлінської ієрархічної структури.

Нановостворені державні сільськогосподарські підприємства повинні бути організаційно сформовані таким чином, щоб успішно організувати відтворювальний процес на засадах перехідної ринкової моделі. Насамперед,

це стосується запровадження професійних заasad до організації ними земельного господарства, які мають органічно, обов'язково поєднуватись з екологічними вимогами та соціальними потребами сільських мешканців.

Поряд із державними господарствами для потреб розв'язання екологічних завдань доцільним є також створення інших агроформувань, зокрема орендних господарств, виробничих кооперативів, інших неприватних сільськогосподарських підприємств, які також організовували б використання земельних угідь, забезпечуючи при цьому збалансованість екологічних, соціальних та економічних інтересів.

ВИСНОВКИ

Надмірне техногенне та антропогенне навантаження на земельні ресурси аграрного сектора Карпатського макрорегіону все частіше призводить до погіршення екології, розбалансованості інтересів і вимог користувачів, власників земель та природи. Не сприяють поліпшенню екології земельних ресурсів трансформаційні заходи в зв'язку з земельною реформою. Приватизація земель, руйнація цілісних земельних фондів колишніх сільськогосподарських підприємств, пошук справжнього господаря значно ускладнили розв'язання проблем екології. Складність полягає в тому, що нині в досліджуваному макрорегіоні не сформовано єдиної, комплексної, зрозумілої для всіх суб'єктів володіння та користування програми збереження та поліпшення земель АПК, яка слугувала б орієнтиром, критерієм достатності екології. В більшості випадків до екології землі звертаються під час форс-мажорних подій. Нинішній рівень збереження, поліпшення та охорони земельних ресурсів аграрного сектора значною мірою спричинений результатами запровадження ліберально-монетаристської моделі трансформації земельних відносин, домінантою якої є економічні інтереси, що часто забезпечуються через порушення екологічних та соціальних вимог і стандартів. Лейтмотивом зазначеної моделі стала масова приватизація земель та усунення держави від виконання нею регуляторних функцій. Саме ці чинники найбільш згубно впливають нині на виконання заходів у зв'язку з використанням, збереженням, поліпшенням і охороною земель АПК. Масова, дрібна приватизація сільськогосподарських земель призвела фактично до некерованості процесом екології, а також до загострення соціальних негараздів на селі. Приватизація розці-

нюється нині абсолютною більшістю власників земельних паїв як вседозволеність, право на нехтування морально-етичними нормами в процесі використання приватизованих земельних паїв, а також заборона державного контролю за рухом земель. Цим пояснюється масове недовикористання приватизованих земель, індиферентність власників до дотримання вимог чистоти угідь, потреби їх збереження та охорони.

Поліпшення екології земельних ресурсів у аграрному секторі Карпатського макрорегіону можна досягнути шляхом внесення адекватних змін у чинне земельне законодавство, яке зобов'язувало б власників і користувачів угідь дотримуватись вимог екології, а також організувати процес відтворення відповідно до засад сталого розвитку. Крім того, доцільним є підвищити плату за земельні угіддя, які нині приватизовані та не використовуються або їх власники не забезпечують виконання заходів з їх збереження, поліпшення та охорони. Таким чином з'явиться нове джерело фінансування потреб поліпшення екології земель АПК. Збільшення плати за землю (пай) доцільно здійснювати диференційовано в залежності від рівня використання, а також виконання заходів поліпшення екології та соціального захисту селян. Вилучені землі можна використати для створення державних сільськогосподарських підприємств, а також агроформувань інших форм власності (крім приватної), що забезпечить створення передумов організації земельного господарства з дотриманням вимог екології та соціального захисту сільських мешканців відповідно до засад сталого розвитку.

Література:

1. Міщенко В.С. Фінансування природоохоронної сфери (чи є критерій достатності?) / В.С. Міщенко // Економіка України. — 2008. — № 8. — С. 46—55.
2. Лаврук В.В. Розвиток та інвестування сільськогосподарського виробництва України / В.В. Лаврук // Економіка АПК. — 2010. — № 2. — С. 88—95.
3. Третяк А.М. Фінансове регулювання використання та охорони сільськогосподарських земель у процесі ринкового обороту / А.М. Третяк // Економіка АПК. — 2007. — № 5. — С. 52—56.
4. Данилко В.К., Кобилянська Т.П. Законодавча база земельних відносин в Україні: статистичний аспект / В.К. Данилко, Т.В. Кобилянська // Статистика України. — 2007. — № 3. — С. 29—33.

Стаття надійшла до редакції 07.06.2010 р.